

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

'Digital turn'. Het einde van de fictie van 'in control'

Jeurgens, K.J.P.F.M.

Published in:

De informatiemaatschappij van 2023: perspectieven op de nabije toekomst

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Jeurgens, C. (2013). 'Digital turn'. Het einde van de fictie van 'in control'. In G. J. van Bussel (Ed.), *De informatiemaatschappij van 2023: perspectieven op de nabije toekomst* (pp. 46-56). Amsterdam: Lectoraat Digital Archiving & Compliance, Hogeschool van Amsterdam.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Lectoraat
Digital Archiving & Compliance
Hogeschool van Amsterdam

Dit boek is gepubliceerd in 2013.

Het Lectoraat Digital Archiving & Compliance is onderdeel van het kenniscentrum CreateIt Applied Research van het Domein Media, Creatie en Informatie van de Hogeschool van Amsterdam. Rhijnspoorplein 1, 1091 GC Amsterdam.

Dit boek is uitgegeven onder de Creative Commons-licentie 3.0. (Naamsvermelding-NietCommercieel-GeenAfgeleideWerken)

ISBN/EAN 978 90 76176 00 0

De informatiemaatschappij van 2023

Perspectieven op de nabije toekomst

Onder redactie van
Dr G.J. van Bussel

'Digital turn'

Het einde van de fictie van 'in control'

Charles Jeurgens

Charles Jeurgens (1960) studeerde sociale en economische geschiedenis aan de Universiteit van Leiden. In 1991 promoveerde hij op een proefschrift over de planning van een van de grote infrastructurele werken in de negentiende eeuw: de drooglegging van de Haarlemmermeer. In 1991-1992 studeerde hij archivistiek aan de Rijksarchiefschool in 's-Gravenhage en werkte hij bij het Rijksarchief in Noord-Brabant in 's-Hertogenbosch. Van 1992-1994 werkte hij als redacteur van bronnen uit de Bataafs-Franse tijd bij het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis in 's-Gravenhage. In 1994 werd hij gemeentearchivaris van Schiedam. Tussen 1999 en 2009 was hij gemeentearchivaris van Dordrecht en directeur van het Erfgoedcentrum DiEP. Van 2009-2012 was hij hoofd van de onderzoeksafdeling over waardering en selectie bij het Nationaal Archief in Den Haag. Sinds 2012 doceert hij archiefwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam. Vanaf 2004 is hij tevens hoogleraar archivistiek aan de Universiteit van Leiden.

De huidige informatiemaatschappij

Het project om de informatiemaatschappij van 2023 te schetsen is uitdagend, maar door uitsluitend gebruik te kunnen maken van geschreven tekst heeft het tegelijkertijd iets ironisch. De tekstuele benadering vormt immers een forse inperking om het fenomeen dat hier centraal staat te karakteriseren. Het traditionele 'beschrijven' is een eendimensionale vorm van communicatie en representeert de moderne informatiemaatschappij op een heel primitieve manier.

De huidige informatiemaatschappij kenmerkt zich door een enorme diversiteit aan communicatievormen en communicatiemiddelen die gelijktijdig en vooral in combinatie worden toegepast. De poging om die ingewikkelde en multimediale informatiemaatschappij uitsluitend met woorden te 'beschrijven' zegt misschien ook wel het een en ander over het gebruik van de moderne informatiemiddelen in het wetenschappelijke domein. De wetenschappelijke wereld is – alle gebeuk van het postmodernisme ten spijt – in veel opzichten nog overwegend traditioneel tekstgeoriënteerd. Wanneer promoveert de eerste wetenschapper in de geesteswetenschappen met een website of, iets minder revolutionair misschien, met een videoverslag? Het was al heel wat dat nog niet zo lang geleden (2008) de verdediging van een proefschrift virtueel mocht geschieden. De finale gedachteswisseling tussen de kandidaat die zich in een studio in Haifa bevond en de promotiecommissie in Leiden werd gevoerd via een online videoverbinding.

In plaats van de huidige informatiemaatschappij te karakteriseren met behulp van tekst kan dit effectiever en beeldender via knap gemaakte filmpjes die op YouTube circuleren. Ze variëren van het geven van inzicht in de essentiële veranderingen als gevolg van de omslag van analoge naar digitale informatievorming tot het tonen van de effecten op de samenleving door de ongebreidelde groei aan en beschikbaarheid van data en informatie. Als we

de informatiesamenleving met woorden willen karakteriseren, past eigenlijk maar een term: *Digital Turn*. Daarmee wordt bedoeld dat de invloed van digitalisering zich niet beperkt tot een andere manier van communiceren en informatie uitwisselen. Digitalisering beïnvloedt ons hele bestaan, hoe we naar de wereld kijken, hoe we onze sociale verhoudingen en onze cultuur vormgeven of, zoals de cultuurfilosoof Alessandro Barrico het zo treffend in zijn essaybundel 'De Barbaren' beschrijft, dat het erop lijkt dat mutanten het ene landschap vervangen voor een ander om daar hun eigen habitat te vestigen. In niets lijkt de nieuwe wereld nog op de oude. De analoge en de digitale wereld zijn ook niet langer gescheiden werelden, maar worden steeds verder in elkaar geschoven. Toegang tot veel zaken in de analoge wereld kan uitsluitend nog op digitale wijze worden verkregen. Als ik met de bus wil gaan reizen, dien ik in het bezit te zijn van een OV-chipkaart die digitaal mijn reisgedrag vastlegt; als ik in het Nationaal Archief in Den Haag papieren archiefstukken wil inzien, dien ik eerst een digitaal profiel aan te maken om toegang te krijgen tot de collectie en als ik iets van de overheid nodig heb, kan ik dat het beste doen via mijn digitale ID-code.

Terug naar de informatiesamenleving. Iedereen die beschikt over een apparaat waarmee op het internet kan worden ingeplugd, heeft toegang tot een in de geschiedenis van de mensheid ongekend informatienetwerk en een in omvang ongekende hoeveelheid gegevens. Dit informatienetwerk wordt, wanneer men er toegang toe heeft, gekenmerkt door open structuren. Informatienetwerken als zodanig zijn niet nieuw; er wordt immers al eeuwenlang over grote afstand gecommuniceerd. De informatierevolutie mag haar oorsprong dan wel vinden in de technologische vernieuwingen, de werkelijke veranderingen hebben betrekking op de manier waarop we communiceren en toegang hebben tot informatie. Die openheid van de informatienetwerken en de mogelijkheid om daar als individu direct aan deel te nemen, zijn de kenmerkende aspecten van de vernieuwing.

Professionele informatie-uitwisseling verliep nog niet zo lang geleden hoofdzakelijk via gestroomlijnde structuren. Max Weber gaf met zijn analyses de moderne bureaucratie een wetenschappelijk fundament. Het waren wetten en regels, heldere gezagstructuren, kundige ambtenaren en geschreven documenten die de moderne bureaucratie vorm gaven (Gerth et al., 2009). De geschreven documenten die tussen bureaucratische organisaties werden uitgewisseld werden centraal afgevangen, geregistreerd en doorgestuurd naar de medewerker die belast was met afdoening. Rechtstreekse communicatie buiten deze structuren om werd ontmoedigd en meestal afgestraft. Ook de persoonlijke communicatienetwerken waren tamelijk gesloten. Men kende elkaar of men werd geïntroduceerd, maar men had zeker niet zomaar toegang. De sociale media hebben wat dit betreft een revolutie teweeg gebracht. Terwijl de meeste mensen tot voor kort hun meest intieme documenten, zoals privéfoto's, filmpjes en dagboeken, thuis bewaarden en slechts dierbaren toegang gaven tot hun – letterlijke – ego-documenten is dit mechanisme in slechts enkele jaren volledig omgedraaid. Persoonlijke informatie wordt op grote schaal gedeeld via de sociale media. Het aantal *likes* bepaalt voortaan iemands ego en populariteit. We bewaren steeds minder thuis, want het is immers veel eenvoudiger geworden om alles in de *cloud* op te slaan zodat we er altijd en overal bij kunnen. De tijd is niet ver weg meer of we hebben altijd en overal toegang tot internet. Internet wordt – zoals onlangs in een uitspraak van een Duitse rechter in Karlsruhe werd bevestigd – steeds vaker als een eerste levensbehoefte erkend.

Toegang tot informatie maakt ons blikveld groter en de wereld kleiner. Hoe klein de wereld is geworden blijkt vooral op momenten van publieke verontwaardiging. Plaats en tijd hebben een volstrekt andere betekenis gekregen vanwege de mogelijkheid informatie altijd en overal in allerlei vormen te delen met 'vrienden'. Sociale netwerken worden ingezet om revoluties te organiseren en om de rest

van de wereld erover te informeren. Neda Agha Soltan, de Iraanse vrouw die tijdens de protesten bij de presidentsverkiezingen in 2009 in Teheran om het leven kwam, werd ongewild het icoon van de macht van de sociale media omdat haar dood door omstanders met een mobiele telefooncamera werd vastgelegd, waarna de beelden vervolgens razendsnel via Internet over de hele wereld werden verspreid. Het incident kreeg op deze manier ook grote aandacht in de traditionele media. *Time* (2009) karakteriseerde deze gebeurtenis als

'probably the most widely witnessed death in human history'.

Sindsdien is het gebruik van sociale media op het politieke strijdtoneel alleen maar geïntensiveerd met de Arabische lente als een voorlopige climax en een smeulend begin van *Sina-Weibo*-georganiseerd sociaal protest in China. 1

Trends

In 2004 bracht het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) het zestiende 'Sociaal en Cultureel Rapport' uit en blikte bij die gelegenheid wat verder de toekomst in dan gebruikelijk. Het zestiende rapport keek zestien jaar vooruit tot 2020. Dit deed het SCP door in te zoomen op vijf verschillende processen, trends zo men wil, die hun stempel drukken op de ontwikkelingen in de samenleving: individualisering, informalisering, informatisering, internationalisering en intensivering. Ontwikkelingen die volgens het SCP stuk voor stuk in de kern al in het begin van de twintigste eeuw aanwezig waren, maar in de loop van de afgelopen honderd jaar alleen maar aan belang hebben gewonnen en ook in de komende tijd in betekenis blijven groeien. Ze zullen, aldus het SCP (2004, p. 51), in de 21e eeuw

'het persoonlijke en maatschappelijke leven tot in de kleinste uithoeken van het bestaan gaan beïnvloeden en bepalen'.

De vijf genoemde ontwikkelingen staan niet naast elkaar maar lopen door elkaar heen en versterken elkaar voortdurend. Zo wordt opgemerkt (SCP, 2004, p. 51):

'Informatisering versterkt de individualisering, maar kan ook helpen de lastige of nadelige effecten ervan te vermijden of op te heffen, bijvoorbeeld door het gemak waarmee met anderen gecommuniceerd kan worden'.

Hetzelfde geldt voor de relatie tussen informatisering en internationalisering en informatisering en intensivering.

Trends identificeren is iets anders dan de toekomst voorspellen. Het is riskant, en feitelijk onmogelijk, om tien jaar vooruit te denken, zeker in een domein waarin de belangrijkste zekerheid continue verandering blijkt te zijn. Wie had tien jaar geleden kunnen denken dat het communiceren via 140 tekens zo belangrijk zou worden? Of dat een van de sociale media in minder dan tien jaar na de lancering ervan bijna evenveel actieve leden zou hebben als er mensen in China wonen? Dat neemt niet weg dat het identificeren van trends een voorwaarde is om de toekomst met open ogen tegemoet te kunnen treden. De belangrijkste trends waarop ik wil inzoomen zijn globalisering, *community-building* en de vervaging van de grenzen tussen informatieproducent en informatieconsument. Zoals bij alle dominante ontwikkelingen het geval is, zijn er altijd zogeheten *countertrends* te bespeuren, die net zo interessant zijn om te bestuderen, maar waar ik hier verder geen aandacht aan besteed.

Trend 1 Globalisering

De verdere informatisering van de samenleving zal de globalisering in de komende jaren sterk bevorderen en intensiveren. We hebben misschien nu al wel het idee dat we in een zeer geglobaliseerde samenleving leven, maar er zijn voldoende aanwij-

zingen hier toch wat genuanceerder over te denken. De econoom Pankaj Ghemawat vindt het hele idee van een globale samenleving nogal overtrokken. Hij spreekt zelfs van '*globaloney*', waarmee hij bedoelt dat de beelden die we van onze hedendaagse globale samenleving hebben in nogal schril contrast staan met de feiten (Ghemawat, 2011, p. 26). Als we in onze '*überconnected world*' wat nauwkeuriger naar grensoverschrijdende informatiebewegingen kijken, blijkt de omvang daarvan nogal tegen te vallen. Zo stelt hij vast dat van de traditionele post slechts één procent de landsgrenzen overschrijdt, voor telefoongesprekken gaat dit voor slechts twee procent van de gesprekken op en slechts

'an estimated 17 to 18 percent of all Internet traffic was routed across a national border between 2006 and 2008'.

De mate waarin de beschikbare technologie daadwerkelijk ook wordt toegepast, wordt volgens hem in hoge mate overschat. Dat het technologisch mogelijk is om over grote afstanden met elkaar te communiceren betekent nog niet dat het ook op grote schaal gebeurt.

'Connectivity is not the same as convergence'

en hij stelt dat er voorlopig nog lang sprake zal zijn van een toestand van semi-globalisering (Ghemawat, 2011, p. 40).

De informatietechnologie draagt vooral bij aan het gevoel dat de wereld alleen maar kleiner wordt en dat individuen verspreid over de aardbol met elkaar in verbinding staan. Nieuw is dit gevoel overigens allerminst. Sinds de uitvinding van de elektrische telegraaf bestaat het idee dat de barrières van tijd en afstand geslecht worden. Toen in 1859 een onderzeese telegraafkabel Batavia met Singapore verbond, schreef de Javabode:

‘Tijd en afstand bestaan niet meer voor eene gedachtenwisseling met onze engelsche naburen, en de band, die nu gelegd is, zal eerlang het middel worden, om ons misschien in minder dan geen tijd met het moederland te kunnen onderhouden’.

Het idee is niet veranderd, de middelen en de mogelijkheden voor individuele deelname en het construeren van zelfgekozen relaties des te meer. Individuen kunnen in veel landen zonder beperkingen communiceren via sociale media, gebruik maken van *micro-blogging* of andere faciliteiten en ze groeperen zich in *communities* die gebaseerd zijn op gedeelde interesses. *Citizens* veranderen hiermee in *netizens*. De *communities* die op deze manier in een internationaal verband tot stand komen zijn natuurlijk niet alleen gebaseerd op techniek en gedeelde belangstelling. Ook de mate waarin deelnemers kunnen communiceren via een gemeenschappelijke taal bepaalt in hoeverre men kan deelnemen aan een *community*. Of deze ontwikkelingen op grote schaal tot nieuwe vormen van nieuwsvoorziening leiden, is veel minder zeker. Een recent onderzoek naar de oorsprong van de meest populaire onderwerpen op Twitter maakt duidelijk dat die tot op heden voor het grootste deel afkomstig zijn uit wat uit de traditionele media is opgepikt (Asur, et al., 2011).

Trend 2

Community building

Community-building is een tweede belangrijke trend in onze informatiesamenleving.

De negentiende en een groot deel van de twintigste eeuw stonden in het teken van instituties. Formele, vaak almachtige organisaties als overheidsinstellingen, bedrijven, kerken en op micro-niveau het kerngezin structureerden en bepaalden de samenleving. De ruimte voor het individu was beperkt om een eigen koers te kiezen en werd voor een groot deel bepaald door de kaders die door de instituties werden gesteld. De jaren zestig zorgden voor een

radicale breuk. Al in 1969 werden bijvoorbeeld grote vraagtekens gezet bij de idee dat een minister verantwoordelijk gehouden kan worden voor de ambtenaren die onder zijn politieke verantwoordelijkheid functioneren. Ministeriële verantwoordelijkheid werd, zo stelt Meijer (2002, p. 20), als ‘een fictie’ betiteld.

De digitalisering van de informatiehuishouding leidt tot een andere communicatiewijze. In zijn simpelste vorm: e-mails worden van individu naar individu gestuurd. Ze worden niet automatisch onderdeel van het *corporate memory*. Informatiestromen worden in onze tijd bepaald en vormgegeven door individuen. Maar het gaat veel verder dan dit. We zijn voor het vinden van informatie niet langer afhankelijk van wat als ‘geautoriseerde’ informatie kan worden bestempeld. Een voorbeeld verduidelijkt dit. De patiënt van vandaag komt steeds vaker goed geïnformeerd bij de dokter op het spreekuur en is soms al voorzien van een zelf gestelde diagnose op basis van de informatie die op het web te vinden is. Patiënten organiseren zich steeds vaker in digitale *communities* waarin zij ervaringen uitwisselen over ziekteverschijnselen en medicatie. Ze komen door informatie van veel deelnemende patiënten bij elkaar te brengen op verrassend snelle wijze tot conclusies over bijvoorbeeld de (bij)werking van medicijnen of bepaalde patronen in ziektebeelden. Soms slagen zulke *communities* er zelfs in om op basis van beschikbare informatie op het net zelf medicijnen te maken (zoals bijvoorbeeld bij www.patientslikeme.nl).

Als gevolg van het gemak waarmee informatie samengebracht, vergaard en gebruikt kan worden, wordt het speelveld van aloude professies opnieuw gestructureerd. Met soms pijnlijke confrontaties tussen de gevestigde kenniscentra en de nieuwe kennis van de massa. De mislukte HPV inentingscampagne van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) in 2009 is in dit opzicht illustratief. De onderbouwde informatie van het RIVM

legde het af tegen online-kettingbrieven, emotionele YouTube-filmpjes en complottheorieën die in een razend tempo via sociale media rondgingen en waarin de mogelijke gevaren van de inenting breed werden uitgemeten (Gezondheid en i-samenleving). De professionals merken dat hun zienswijzen in het digitale tijdperk in het beste geval naast die van evenzoveel andere opvattingen staan die op het Internet circuleren. De tijd is voorbij dat aan de opvatting van de specialist bij voorbaat een groter gewicht wordt toegekend. Deze ontwikkeling van *community-building* en de-institutionalisering komt op alle terreinen van het maatschappelijke leven voor.

Trend 3

Vervagende grenzen

Een derde trend die – in het verlengde van de vorige – kan worden waargenomen is het vervagen van de grenzen tussen informatieproducenten en informatieconsumenten. Het hierboven genoemde voorbeeld is illustratief. Patiënten die zelf het initiatief nemen gegevens van deelnemers van de *community* met betrekking tot hun specifieke ziektebeeld of medicijngebruik aan elkaar te koppelen – iets wat professionals vanwege privacy-beperkingen nooit voor elkaar zouden krijgen – ontdekken patronen in het ziekteverloop en de effectiviteit van bepaalde behandelingen. Door deze informatie te delen – op basis waarvan sommige patiënten andere keuzes maken in bijvoorbeeld hun medicijngebruik – worden consumenten van informatie producenten en omgekeerd. Ze maakten zich hiermee los van de afhankelijkheid van de behandelende artsen die niet over al deze geaggregeerde informatie beschikten. Deze rolvervaging gebeurt op grote schaal. De wiki’s bloeien. Internet is de plaats waar informatieproducenten en informatieconsumenten elkaar ontmoeten, maar waar onduidelijk is wie de aanbieder en wie de afnemer is. Daarbij komt dat vaak niet duidelijk is waar de informatie op is gebaseerd. De rollen van producent en consument zijn inwisselbaar geworden. De professionele informatieman-

ger heeft in een heel kort tijdsbestek er ongevraagd miljoenen collega’s bij gekregen. Het resultaat ligt er niet om. De informatie waarover de burger anno 2013 kan beschikken is onvoorstelbaar groot, en is over twee jaar naar alle waarschijnlijkheid al weer verdubbeld ten opzichte van vandaag (Van Bussel, 2012).² Terwijl de meeste informatie die tot voor kort werd geproduceerd weer verdween, is nu het tegenovergestelde het geval: alles lijkt vastgelegd en in de *cloud* bewaard te worden (Gleick, 2011, pp. 393-397).

De informatiemaatschappij in 2023

Is het mogelijk zinvolle uitspraken te doen over hoe de informatiemaatschappij er in 2023 uitziet op basis van hetgeen we nu kunnen waarnemen?

De technologische ontwikkelingen zullen zonder twijfel voor allerlei nieuwe toepassingen zorgen waar we nu nog niet aan denken of, misschien, enkel van kunnen dromen. Zo zal de ontwikkeling waarbij informatie op steeds subtielere, maar tegelijkertijd steeds pregnantere wijze met ons persoonlijke domein is verbonden, zich verder ontwikkelen. Zoals de grenzen tussen de analoge en de digitale wereld zijn vervaagd, zullen ook de grenzen tussen wat we langzamerhand als het interne en externe brein van de mens kunnen beschouwen, minder scherp worden. Het past in de ontwikkeling die al heel lang gaande is.

We gaan niet langer naar decentraal opgeslagen informatiebronnen toe, maar maken steeds meer gebruik van mobiele interfaces, die ons op elke plek waar wij zelf zijn toegang tot ‘centraal’ opgeslagen informatie bieden. Dit geeft ons het idee dat informatie altijd onder handbereik is. Onze informatie bewaren we niet langer in ons private fysieke domein, maar in ons ‘gehuurde’ digitale domein, waar we altijd toegang toe kunnen krijgen, mits we beschikken over de juiste apparatuur. De ontwikkeling van zulke interfaces, in de vorm van steeds kleiner wordende apparaten, die in brillen en lenzen

letterlijk met ons lichaam worden verbonden, zal het informatiegebruik verder intensiveren.

In de samenleving van 2023 zal informatie-uitwisseling het leven nog sterker domineren dan nu al het geval is. Terwijl we ooit dachten dat al deze nieuwe informatie- en communicatietechnieken de mensheid een zee aan tijd zouden bezorgen omdat veel dingen efficiënter en effectiever georganiseerd konden worden, vindt het omgekeerde plaats. De *hyperconnectivity* neemt zulke vormen aan dat (Sellen, et al., 2009, p. 61)

“digital presence’ increasingly consumes our time rather than saves it. Communication devices are [...] filling our lives up instead of releasing us from burden’.

Informatie is losgekomen van haar fysieke verschijningsvorm en de digitale beschikbaarheid van oorspronkelijk analoge informatie is verder toegenomen. In 2023 is het credo ‘wat niet digitaal is, bestaat niet’ voor de meeste mensen werkelijkheid geworden. De overheid bevordert dit idee in sterke mate, want de hele dienstverlening, communicatie en informatieverwerking van de overheid is op digitale leest geschoeid. De overheidsloketten zijn bijna uitsluitend digitale loketten en de ‘i’-overheid is opgegaan in een ‘i’-samenleving. De overheid is immers niet de enige speler in de samenleving, die volledig digitaal opereert. Private actoren en overheid gaan gelijk op en informatiestromen van verschillende actoren zijn vaak volledig met elkaar vermengd, sommigen zeggen ‘vernetwerkt’, geraakt (Prins & Broeders, 2011). De feitelijke herkomst van informatie is vaak moeilijk traceerbaar.

De overheidsinformatiehuishouding is volledig gebaseerd op genormaliseerde formaten en profielen. Het voordeel daarvan is dat alle overheidsorganen in Nederland op eenvoudige wijze informatiebestanden met elkaar kunnen koppelen en daardoor informatie kunnen uitwis-

selen. Binnen Europa is een gelijksoortige beweging aan de gang. Overheidsinstellingen hebben maatregelen genomen om de authenticiteit van de informatie die zij actief openbaar maken te bewaken. Informatiebeveiliging is een belangrijk issue, maar mag niet ten koste gaan van openbaarheid. De overheidsorganen stellen gegevens beschikbaar over de context waarbinnen die informatie tot stand is gekomen. Burgers kunnen eenvoudig zien welke informatie om welke reden (nog) niet openbaar is. Binnen deze digitale overheidsdomeinen is de status en de herkomst van de informatie duidelijk en communiceert de overheid op verschillende niveaus met de burger. Persoonsgegevens die door overheidsinstellingen over burgers worden verzameld, kunnen eenvoudig worden ingezien en gecontroleerd op juistheid, nadat de persoon in kwestie zich op digitale wijze heeft gelegitimeerd.

Alle sectoren van de samenleving zijn sterk geïnformatiseerd geraakt. Of we het nu hebben over ons energieverbruik thuis, ons reisgedrag, of koopgedrag: aan al deze zaken zitten digitale informatieaspecten. We zijn *e-patient*, *e-customer*, *e-reiziger*, *e-docent* en *e-student* en we doen aan *e-care*, *e-trade*, *e-learning*, *e-health*, *e-entertainment* en *e-culture*. Eigenlijk is de toevoeging ‘e’ ouderwets en doet enkel herinneren aan een tijd dat het anders was. De maatschappelijke scheidslijn wordt bepaald door de *i-haves* en de *i-have-nots*, net zoals er een verleden was van voor de ‘i-’ en na de ‘i-revolutie’. Het culturele domein is gedigitaliseerd en geïnformatiseerd. Erfgoed-beherende instellingen die daar onvoldoende aan hebben meegedaan, zijn in een stevige crisis beland. Cultuur wordt steeds meer gemaakt in het digitale domein. Analoge objecten krijgen via het virtuele domein betekenis in plaats van andersom. Op verschillende plaatsen in het land zijn monumenten voorzien van ‘sprekende gevels’ en schilderijen van ‘sprekende lijsten’, die hun multimediale verhaal vertellen aan die bezoekers die zichzelf via een keuzemenu in het middelpunt van een geschiedenis kunnen plaatsen. De vroegere

‘beheerders’ van deze objecten zijn culturele informatie-mediairs geworden. Ze ontsluiten beschikbare informatie over de culturele objecten, verbinden de beschikbare informatiebronnen met elkaar en zorgen ervoor dat ‘hun’ geïnformatiseerde objecten digitaal verbonden zijn met andere relevante objecten, verhalen, documenten en informatiebronnen. Erfgoed heeft door digitalisering en informatisering een procesgericht karakter gekregen. Erfgoed is daarmee actief en nooit statisch. Het ontleent zijn betekenis aan het leggen van verbindingen en voortdurende informatieverrijking waaraan iedereen kan deelnemen. De maatschappelijke en historische ketens zijn zichtbaar, misschien zelfs ‘voelbaar’ gemaakt. Historische archieven zijn via het internet te bestuderen. Raadpleging van de documenten die nog niet zijn gedigitaliseerd – al met al toch nog een paar honderd kilometer in een land als Nederland – kan steeds vaker uitsluitend op afspraak. Er zijn plannen om de niet-digitale archieven samen te brengen in een groot centraal archief, waarvoor onder de gemeenten en andere overheidsorganen die nog over zulke documenten beschikken, een steeds groter draagvlak bestaat. Van daaruit kunnen ze op verzoek gedigitaliseerd worden.

Consequenties

Wat zijn de consequenties van de informatiserende samenleving voor de overheid? Davied van Berlo, initiatiefnemer van het netwerk ambtenaar 2.0, haalt in zijn boek ‘Wij, de overheid’ (2012, p. 145) Alex Ross, internetadviseur van Hillary Clinton aan, die stelt dat de

‘21st century is a terrible time to be a control freak and, as a very practical matter, a lot of government officials covet control’.

In deze ene zin vat hij de belangrijkste consequentie voor de overheid van de 21e eeuw samen. Overheidsinstellingen zijn van nature en van oudsher informatieverwerkende instituties. Informatie

werd en wordt verzameld en vastgelegd om een land, een samenleving in de greep te krijgen, te kunnen besturen en in bepaalde opzichten te maken (Scott, 1998). In de twintigste eeuw werd diezelfde informatie voor regeringen van democratische staten een belangrijk middel om zich te kunnen verantwoorden. Dit verantwoordingsmechanisme was echter lange tijd vooral een zelf-referentieel systeem: het was de overheid zelf die bepaalde welke informatie werd vastgelegd, gebruikt, bewaard, vernietigd en openbaar gemaakt. En omdat de overheid met betrekking tot veel informatie over een bijna exclusief monopolie beschikte, was controle van buiten op het systeem niet eenvoudig. Er zijn voldoende voorbeelden aan te halen die het vermoeden staven dat de ‘control freakerigheid’ van de overheid voor een belangrijk deel gericht was op het voorkomen van het publiek maken van ongewenste, want voor het imago van de overheid schadelijke, informatie.³ Openheid van informatie wordt echt relevant wanneer het niet zo goed uitkomt.

Nu er als gevolg van de ‘vernetwerkte’ samenleving in toenemende mate andere, overigens niet noodzakelijkerwijze betere of meer betrouwbare informatie beschikbaar komt, wordt het tijd dat de overheid haar verhouding tot informatie grondig herzielt. Een belangrijk aspect van die verhouding tot informatie wordt bepaald door de manier waarop burgers hier toegang toe hebben. De regels en procedures waarin de toegang tot overheidsinformatie wordt geregeld, dateren voor een groot deel uit de tijd dat de overheid nog vanuit de fictie van informatie-exclusiviteit opereerde. Het gevolg hiervan was dat de omgang met informatie door overheidsorganen sterk naar binnen gericht was. Wanneer informatie eenmaal was gebruikt voor de zaak of het proces waarvoor zij bijeen was gebracht, viel de urgentie van doeltreffend en duurzaam informatiebeheer veelal weg. De beste getuigenis hiervoor vormen de vele overheidsarchieven die in een weinig florissante staat werden beheerd nadat ze voor de primaire bedrijfsfunctie niet meer van direct

belang waren. En natuurlijk: de burger had recht op overheidsinformatie, maar dit democratische recht was in hoge mate een symbolisch en geritualiseerd recht. Overheidsinformatie die pas na twintig jaar openbaar is, heeft haar relevantie voor de meeste burgers wel verloren. In een digitale informatiesamenleving die vooral op het hier en nu is gericht, vormt een vertragingfactor van twintig jaar een onoverbrugbare hindernis. De wet openbaarheid van bestuur biedt slechts in beperkte mate een oplossing. Het alomvattende systeem van opstellen en vaststellen van selectielijsten op grond waarvan bepaald wordt welke overheidsinformatie na welke periode vernietigd kan worden en welke informatie voor de eeuwigheid bewaard blijft, draagt sterk bij aan de fictie van *in control* zijn. In werkelijkheid is de overheid helemaal niet *in control* op haar eigen informatiehuishouding en is dat ook nooit geweest (Rapporten kwaliteit overheidsinformatie). De digitale informatiesamenleving rekent echter op ongenadige wijze af met deze fictie en daarmee is de geloofwaardigheid van de overheid in het geding. De overheid doet er beter aan het idee los te laten dat ze de almaar groeiende informatiehuishouding volledig kan beheersen. Daarin loopt ze hopeloos vast. De reikwijdte van het informatiebeheer dient duidelijker omlijnd te worden. Dat betekent dat overheidsorganen veel gericht moeten bepalen welke informatie om welke reden van vitale betekenis is en daarmee dus expliciet maakt over welke informatiestromen de overheid wel en over welke ze geen regie voert. Kwalitatief informatiebeheer is gericht op het maken van bewuste keuzes. *Less* is ook in de overweldigende vloed aan informatie *more*. Het begrip transparante overheid betekent dat die overheid over de hierin gemaakte keuzes ongevraagd verantwoording aflegt. Iedere burger dient op eenvoudige wijze het hoe en waarom van die keuzes te kunnen achterhalen.

In een informatiesamenleving waarbij het steeds duidelijker is dat de overheid slechts een van de spelers is die vorm geeft aan de maatschappelijke

werkelijkheid, en daarin acteert in steeds wisselende verbanden en in voortdurende interactie met *netizens* die hun informatie vaak op andere manieren genereren, dienen overheidsdienaren goed geïnformeerd, geloofwaardig en op een betrouwbare wijze te communiceren. De overheid gaat niet over alles en beschikt niet over alles. De informatiesamenleving heeft een einde gemaakt aan deze fictie.

Aantekeningen

- 1 Voorbeelden van effectief gebruik van het medium Weibo (Chinese variant van Twitter) zijn de op het eerste oog onschuldig lijkende acties van de webjournalist Deng Fei die met 300.000 volgers mensen oproep foto's te uploaden om te laten zien hoe het water eruit zag in de streek waar ze woonden. Hiermee dwong hij de autoriteiten acties te ondernemen tegen de steeds groter wordende milieuerontreiniging. Zie Volkskrant, d.d. 19 februari 2013.
- 2 Zie ook: <http://www.emc.com/leadership/programs/digital-universe.htm>. Het is overigens niet zo eenvoudig de productie van informatie te kwantificeren. Lyman en Varian berekenden dat in 2002 wereldwijd ongeveer 5 exabyte (= 5 miljard gigabyte) aan nieuwe data werd opgeslagen. Volgens de International Data Corporation (IDC) overschreed de hoeveelheid gecreëerde en gedupliceerde data in 2007 de 800 exabytes. Ontleend aan Van Bussel (2012).
- 3 Met name de zaken die aanhangig zijn gemaakt door zogeheten klokkenluiders zijn in dit kader veelzeggend. In Nederland is bijvoorbeeld het langsepende conflict tussen Nederlandse staat en Fred Spijkers illustratief. Zie bijvoorbeeld: <http://www.binnenlandsbestuur.nl/bestuur-en-organisatie/dossiers/dossier-fred-spijkers.108822.lynkx>

Bronnen

Digitaal

Gezondheid en i-samenleving [online bronnen]

(geraadpleegd 4 maart 2013),
<http://www.wanttoknow.nl/overige/het-rivm-hpv-en-intieme-details-van-uw-dochter-van-15/>
http://vorige.nrc.nl/binnenland/article2201130.ece/RIVM_campagne_hpv-vaccinatie_meisjes_mislukt
<http://www.patientslikeme.com>

Karakterisering e- en i-samenleving [online bronnen]

(geraadpleegd op 4 maart 2013),
<http://www.youtube.com/watch?playnext=1&index=0&feature=PlayList&v=-4CVo5HyAbM&list=PLB95AC5923079F74D>
http://www.youtube.com/watch?v=NLIgopyXT_g&list=PLB95AC5923079F74D

Deze beide films zijn gemaakt door Michael Wesch van de Kansas State University. Zie ook: de film 'E-discovery: Did you know' van Jason R. Baron en Ralph C. Losey over de gevolgen van informatie-explosie op met name juridisch terrein:

<http://www.youtube.com/watch?v=bWbJWcsPp1M>.

Nieuwsbrief Universiteit Leiden [online bron]

(geraadpleegd op 4 maart 2013),
<http://www.leidenuniv.nl/nieuwsarchief2/2172.html>.

Time [online source] (geraadpleegd op 4 maart 2013),

http://www.time.com/time/specials/packages/article/0,28804,1945379_1944701_1944705,00.html#ixzz21JnJPqyA.

Analoog

Asur, S., B.A. Huberman, G. Szabo, and C. Wang (2011). 'Trends in social media – persistence and decay'. In A. Lada, R. Adamic, A. Baeza-Yates and S. Counts (eds.), *Proceedings of the Fifth International Conference on Weblogs and Social Media, Barcelona, Catalonia, Spain, July 17-21, 2011*. Barcelona: AAAI Press, pp. 434-437.

Baricco, A. (2010). *De Barbaren*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Berlo, D. van (2012). *Wij, de overheid. Cocreatie in de netwerksamenleving*. Ambtenaar 2.0.

Broeders, D., C. Cuijpers, C. Prins (red.) (2011). *De staat van informatie*. Amsterdam: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Bussel, G.J. van (2012). *Archiving should be just like an Apple™ en acht andere, nuttige (?) stellingen. Lectorale rede*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Gerth, H.H. and C. Wright Mills (2009). *From Max Weber. Essays in Sociology*. New York: Routledge.

Ghemawat, P. (2011). *World 3.0. Global prosperity and how to achieve it*. Boston: Harvard Business Review Press.

Gleick, J. (2011). *The information. A history, a theory, a flood*. New York: Pantheon Books. *Javabode*, d.d. 26 november 1859.

Laidlaw, A. (2005). *Colonial connections 1815-45. Patronage, the information revolution and colonial government*. Manchester: Manchester University Press.

Meijer, A. (2002). *De doorzichtige overheid. Parlementaire en juridische controle in het informatietijdperk*. Delft: Eburon.

Prins, C. en D. Broeders (2011). 'De isamenleving de maat meten. Over de consequenties van het WRR-rapport voor de informatiesamenleving'. In P. Waters, N. Westpalm van Hoorn en P. Wisse (red.), *Interoperabel Nederland*. Den Haag: Forum Standaardisatie, pp. 42-51.

Raad voor Cultuur (2010). *Sectoranalyse Archieven*. Den Haag: Raad voor Cultuur.

Rapporten kwaliteit overheidsinformatie: *In dienst van de democratie. Het rapport van de Commissie Toekomst Overheidscommunicatie* (2001); Eenmalige Commissie ICT en Overheid, *Burger en overheid in de informatiesamenleving & De Noodzaak van institutionele innovatie* (2001); Rijksarchiefinspectie, *Een demeterende overheid? De risico's van digitaal beheer van verantwoordingsinformatie bij de centrale overheid* (2005); Raad voor Cultuur, *Het Tekort van het Teveel. Over de rijksverantwoordelijkheid voor cultureel erfgoed* (2005); *Informatie op Orde. Kabinetsvisie op vindbare en toegankelijke overheidsinformatie* (2006); Raad voor het Openbaar

Bestuur en Raad voor Cultuur, *Informatie grondstof met toekomstwaarde* (2008); Algemene Rekenkamer, *Informatiehuishouding van het Rijk* (2010).

Scott, J.C. (1998). *Seeing like a state. How certain schemes to improve the human condition have failed*. New Haven, London: Yale University Press.

Sellen, A., Y. Rogers, R. Harper and T. Rodden (2009). 'Reflecting Human Values in the Digital Age'. *Communications of the ACM*, 52 (3), pp. 58-66

Sociaal en Cultureel Planbureau (2004). *Sociaal en Cultureel Rapport*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

De Volkskrant (2012). 'De e-patient wil meetellen', 2 juni.

Weller, T. (ed.) (2013). *History in the digital age* (New York: Routledge).